

BÁNYAI LÁSZLÓ MONTPARNASSE-I SÉTÁK

Párizs régi negyedeinek bejárása 1929 első felében múzeumi látogatásféle volt. Az igazi nagy séták, vitával fűszerezve, éjfélig vagy éjfél után is, a Szajna partján történtek, 1929 őszétől pedig a Boulevard du Montparnasse-tól kiindulva, a Boulevard Saint-Germain felé. Vagy vissza, a századforduló hírneves művész-kávéházai, a Dôme, Rotonde, Coupole és Café des Lilas felé, ahol valamikor még Ady is tanyázott.

A Bibliothèque Nationale-ból kijövet a Szajna jobb partján napról napra, órákon át tartó szócáták folytak Brachfeld Olivér és köztem. Néhány erdélyi megpesti kollégánk kísért szótlanul. Szürkületben indultunk el, amikor már a bouquiniste-ok, az utcai antikváriusok kezdtek elrakni könyveiket s lezárni hatalmas vaspántos ládáikat. Néha már a járőkelők száma teljesen megcsappant, mire korgó gyomorral valami enniavaló után néztünk.

Főleg Freudról és Adlerről vitatkoztunk, de a tételes, elvont tudománykodás mögött ott volt mindkettőnk hányatott élete.

A Brachfeld nevet már gyermekkoromban hallottam, hiszen valamikor jól kereső apám ettől a pesti cégtől rendelte keménygalléros, mandzsettás ingeit. Egyszer négszemközti beszélgetésünkben családtörténetéről szólván, Olivér megemlítette, hogy egyik őse, közvetlenül a török uralom előtt, Budavárában „iudex iudeorum“ volt, a zsidók bírása, tehát országos méltóság. S éppen őt zárta ki első egyetemi évében a Horthy-rendszer „numerus clausus“-a. Bécsben iratkozott be az egyetemre, s ott lett Adler buzgó tanítványa. Azután mégis felvették Pestén. Majd egyik európai városból a másikba vándorolva, egy fél éven át a párizsi Institut Catholique hallgatója is volt.

Mert hát a katolikus és a zsidó egyházhoz egyaránt fűzték családi hagyományai. Ahogy mesélte nekem, 11 éves korában keresztelték meg, a fehérterror pogromja idején, de a család egy része

továbbra is zsidó hiten maradt. Sokáig úgy érezte magát, mint akit sebes folyó hol az egyik, hol a másik part felé sodor. Ekkor is hívőnek tartotta magát, de a kereszténység és a buddhizmus alapjainban kereste a megoldást.

Párizsban is pszichológiára iratkozott, bár mélységesen megvetette az előadások konzervatív szellemét, amelyekre el-eljárt a diplomája érdekében. Ugyanakkor, 1929 őszén megalapította a párizsi adlerista kört. Ő ezt úgy íratta névjegyére: „Section parisienne de l'Association Internationale pour l'Individual-psychologie.“

Olivér ragaszkodó vitafél volt, annál is inkább, mert szüksége volt egy jó-hiszemű emberre, aki ellentmondjon neki. S én ezt annál inkább megtettem, mert rám viszont addig inkább Freudnak a tudat alá fojtott nemiségből eredő neurózist tárgyaló könyvei hatottak. Az „alacsonyabbrendűségi“ érzésnek a nemiségnél nagyobb jelentőséget tulajdonító Adler tanai egy balul kezdődött és végződött szerelem kapcsán kezdtek mélyebben érdekelni.

Olivér nem volt valami szép fiú. Égő vörös haját azonban szelíd bárány-szemei ellensúlyozták. A nők között inkább divatos eszmék szuggesztív hirdetőjeként voltak sikerei. De nem tartozott azok közé, akik különködéssel próbáltak feltűnni, s akiket mi „szvengáli“ típusnak neveztünk, arról a torzonborz hipnotizőről, akinek az arca odahaza a plakátokon mintegy kereste az alkalmas médiumokat.

A „peripatetikus“, azaz sétálva tárgyaló „iskolánk“ arról szólt valójában, hogy az elfojtott nemi ösztön vagy a testi és lelki fogyatékoság okoz nagyobb sebet? De éjfél után a Szajna valamelyik hídján, mintegy a bibliai vizek fölött, már arról is szó esett, hogy igaza van-e Freudnak, amikor a társadalmi forradalmat is úgy akarja magyarázni, mint az egyén lázadását nemi gátlásai ellen? S hogy igaza van-e Ad-



lernek, amikor a társadalmi elnyomást az egyén önbizalmát csökkentő érzéssel veti egybe?

Olívér 1930. február 13-án (mint a meghívó írja) a Sorbonne „Michelet” termében tartott előadást *A mélylélektan: Freud és Adler* címmel. Mégpedig az „Új filozófiai és tudományos irányzatokat kutató csoport” keretében, amely elég tekintélynek örvendett.

Freud akkor volt 76 éves, Adler 60. Mindketten az Amerikai Egyesült Államokban találtak később védelemre az Ausztriát is előzőnként hitleri ár elől. Mindketten a második világháború kitörésének előestéjén haltak meg. Jó időre az egyéni neurózis gyógyítása helyett tankok és bombázó repülőgépek foglalták el a történelem színterét.

Brachfeldet többé nem láttam. Párizsi tartózkodásom után doktorált lélektanból, 1936-ban már Barcelonában egyetemi tanár, s könyve jelenik meg *Los sentimentos de inferioridad* címmel. Írásaink a régi *Korunk* hasábjain 1937- és 1938-ban találkoztak. 1937-ben ő még Adler haláláról írt. Mikor 1939-ben Freud is meghalt, már nem juttathatott el kéziratot a *Korunkhoz*. Délkelet-Európa a hitleri blokád alá került. A *Korunk* kényszerűen elszakadt nyugat-európai munkatársaitól és előfizetőitől.

Brachfeld 1937-ben a spanyol köztársasági erők szellemi harcosa. 1938-ban már Franciaországban van újra, s azt panaszoja, hogy könyvtára elpusztult a polgárháborúban. Nevével a felszabadulás után még többször találkoztam külföldi folyóiratok hasábjain. Mindinkább bíráló szemmel ír kora lélekelemző iskoláiról. Széles kört átfogó eklektikus tudását a társadalomtudomány terén is igyekszik értékesíteni.

Hasonló pszichológiai elemző szellemet találtam az olyan lélekbúvár szépíróknál is, mint Duhamel és Gide, akik — Brachfelddel ellentétben — orvosi képesítéssel is rendelkeztek. S magán a katolikus Mauriacon, az orvosprofesszor fián is éreztem, hogy Freudot és Adlert egyaránt tanulmányozta.

A Brachfelddel folytatott séták után újra az irodalom került érdeklődésem középpontjába. De ez már nem a Szajnaparton történt, hanem nappal, a Szent Mihály körút kávéházainak teraszán, ahol hűvös időben parázsló szénkályha terjesztett némi meleget, s az emberek kabátban ültek a kerek asztalok körül. Kivéve a franciául alig tudó pesti pénzes fiúkat, akik hosszú törzsasszalok mellett a teremben gubbasztottak, az *Est-lapokat* olvasva, s a *Színházi Élet* legújabb híreivel igyekezve imponálni. Odahaza azután Párizsban végzett szaktanulmányaikról regéltek.

De néha egy-két irodalmár is betévedt oda, ha nem is bírta sokáig ezt a légkört.

Ilyen volt a velem egyidős, szintén francia szakos, ösztöndíjas Lelkes Pista és a mindkettőnkénél húsz évvel idősebb Trócsányi Zoltán. Velük ha összetalálkoztam a pesti vidám fiúk kávéházi törzsszertalánál, rögtön szedtük a sátorfánkat, s áttelepedtünk hármásban egy szomszédos kávéházba.

Lelkes Pista dunántúli, kedves, értelmes gyerek volt. A modern irodalom érdekelte és a midinettek, a délben hazasiető, egyszerű, de finom ízlésű, csinos kis varrólányok. Volt is egy barátnője köztük, aki esténként hónapokon át feljárt hozzá. Megstoppolta harisnyáit, teát főzött neki, kijavította nyelvhibáit, s főként szerette, szerette, de soha egy ajándékot sem fogadott el tőle. Hónapokon át folyt ez, amíg Pista maga is fülig szerelmes nem lett egy kacagós magyar egyetemi hallgatónőbe, aki csupa élet és csupa csúfodárosság volt, s azt élvezte, hogy egyik nap magához húzta Pistát, másik nap pedig eltaszította magától. Hol ingerelte, hol érinteni sem engedte magát, őrizve valószínűleg erényeinek kulcsát jövődöbelije számára.

Lelkes Pista iránt több mint egy negyedszázad múlva érdeklődtem Pesten. Pár évig a népi demokrácia alatt főtisztviselő volt a Közoktatásügyi Minisztériumban. Azután kikerült állásából, meghasonlott környezetével, s azt hitte, hogy számára odahaza már nincs talaj. Az ötvenes évek elején az osztrák határon aknára lépett, fél lábát vesztette, s nemsokára kórházban meghalt. Nem tudtam már feleleveníteni vele párizsi közös emlékeinket.

Nem találkozhattam többé Trócsányi Zoltánnal sem, az akkor már nyugdíjas egyetemi tanárral, akiről a hatvanas évek elején unokaöccsével, Trócsányi Zsolttal, az Állami Levéltár igazgatójával beszélgettem, s általa küldtem üdvözetem is betegágyához.

Párizsi naplójegyzeteim közt ennyi van Zoltánról: „Elmondta, hogyan lett ő, a hajdani sárospataki diák, a Kuncz Aladárral egyidős Eötvös-kollegista, radikális voltaire-ianus, az orosz fogságot megjárt forradalmár, majd szerény könyvtáros és az orosz klasszikusok fordítója.”

Találkoztam az egyik kávéházi társaságban a műfordító Rónai Palival is, akit már a pesti egyetemről ismertem. Ő egyenest esztéták körébe vitt, a lakásomhoz közel lévő, „A két majomhoz” címzett kávéházba (Café des deux magots). Itt töltötte délutánjait akkor Szerb Antal, aki már végezte az egye-

temet, s Angliába kapott ösztöndíjat. Két hónapot azonban tanulmányi idejéből Párizsnak szentelt, felélénkületi a British Museumban végzett kutatásaiból.

Szerb Antal és Rónai Pali közt nemegyszer fantasztikus irodalmi vetélkedés zajlott le, aminél mi többiek csak áhítattal asszisztáltunk, mint valami világhírű sakkmeztérek játszmájánál.

Az egyik egy szakaszt idézett valamilyen klasszikus vagy modern világnyelven írt versből, s a másiknak folytatnia kellett. Szerb Antal költészeti ismeretei szélesebb körűek voltak, s azonkívül angolul is jobban tudott. Viszont Rónai Pali ismerte már akkor a spanyol nyelvet. Később valamelyik latin-amerikai állam egyetemén adott elő. Kifinomult nyelvérzéssel magyarból fordított verset spanyolra és spanyolból magyarra a felszabadulás után is.

Itt tanult ekkor a bukaresti, latin-görög szakos Pippidi, a mai nemzetközi hírnevű epigráfus. A Párizs mellett levő Fontenay-aux-Roses-i román diákközhonban tanyázott, és egy csomó szakmabeli fiatal magyar tudóssal volt ismeretségben. Nemsokára Nicolae Iorga veje lett. Szerb Antalhoz pedig, annak haláláig, szoros barátság fűzte. A háború kitöréséig sűrű levelezésben voltak. Azután Nicolae Iorgát a vasgárdisták meggyilkolták. Szerb Antalt pedig a nyilasok.

Pippidi professzor most is őrzi Szerb Antal francia nyelven írt leveleit. Bizonyára megvannak Pippidi levelei is Szerb Antal hagyatékában. Milyen jó lenne, ha erről a levelezésről valamelyik irodalomtörténészünk tanulmányt írna, annál is inkább, mert mindkét barát leveleiből mély humanizmus árad. (És mi lett Rónai Pálból? Francia-latin-olasz szakon szerzett diplomát a Sorbonne-on. Majd különböző magánintézményeknél volt alkalmazásban, mert tanári tanszék nem jutott neki Budapesten. Megtanult jól portugálul, s a harmincas évek végén Brazíliába került. Ott jelentette meg 1939-ben *Brazília üzen*, majd 1941-ben *Latin költők* címmel műfordításait. A hatvanas években még Brazíliában mintagimnáziumi tanár volt.)

Szerb Antal révén ismertem meg Hevesi András, majd őáltala Korda Vince festőművészt, Korda Sándor, az akkor Berlinben működő hírneves filmrendező öccsét. Hevesi Bandinak Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház akkori igazgatója volt a nevelőapja. Nálam öt évvel idősebb volt, s akkor már neves író. Párizsban pedig haláláig szerelmese. Amíg csak 1940-ben a hitleri hadsereg el nem özönlötte Franciaországot, s ő mint a francia hadsereg önkéntes tisztje, az első hetekben szerzett súlyos sebeiben hősi halált nem halt.

A Café des deux magots-t látogatta a műfordító és esszéíró Gyergyai Albert is, mikor pár hétre Párizsba jött. Ő akkor már az Eötvös-kollégium tanára volt, és a *Nyugat*nak belső munkatársa. S minden valamire való „filosz“-nak, bölcsészhallgatónak, atyai barátja. Hallott rólam Rónaiék körétől. Megkért, hogy hozzam el pár verset. A *Szegény szamaritánusok* című különösen tetszett neki. Azt mondta, hogy ez a hangnem igazán egyéni: „Tanácsot ti ne adjatok, inkább / kövel dobjatok meg, / a kő haragos testvérünk, belénk mar, / aztán lehull. A jótanács / fereg, finom ereket vág / húsunkba, nem tudod merre / csak érzed a titkos járatok / mágnesét s egy este / önmagadba omlasz...“ Más versekkel együtt le akarta adni a *Nyugat*ba, de én akkor már elküldtem az *Erdélyi Helikon*nak. Így is megtiszteltetésnek éreztem biztató szavát.

Később, a felszabadulás után a modern magyar műfordításokról írt tanulmányában megemlítette, hogy André Gide-nak *A tékozló fiú hazatérése* című jelképes költői elbeszélését többen is lefordították magyarra, de a legjobb műfordítás az, ami az *Erdélyi Helikon*ban jelent meg. Már elfelejtette a nevem, s csak a fordított szövegre emlékezett, amit az *Erdélyi Helikon* 1939 áprilisában közölt tőlem.

Ha az 1933-ban történt letartóztatásom, a börtön s az utána következő bojkott meg a bélyeges embertől való iszony nem törli meg írói pályafutásom, talán műfordító s esszéíró leszek. Bár akkor is eleget tettem volna társadalmi elkötelezettségemnek.

Akkoriban főleg olyan íróbarátok vettek körül, akik „modernségemmel“ együtt a „katolikus lelkületet“ emlegették bennem. De én már akkor eklektikus voltam, különböző szellemi irányzatok gyöngyszemeit fűzve egybe. Míg ők, a kezdetben eklektikusok, éppen a katolicizmusban vélték feltalálni, dogmák nélkül, koruk ihlető áramlatát. A parnasszista Babits módjára, akit mindannyian a legnagyobb élő magyar írónak tartottak.

Engem már csak az olyan katolikus személyiség vonzott, mint Jacques Maritain, az Institut Catholique világi tanára, aki Aquinói Szent Tamás tanait igyekezett a dialektikával egyeztetni. Maritain montparnasse-i kedvenc kávéházában baloldali értelmiségiekkel folytatott vitát.

„Ez teológiai tanár? Ez, aki házas, és még hozzá zsidó felesége van?“ — mondta róla a háta mögött ókatolikus ellenfelei. Persze ezek nem vették számba, hogy a kereszténység első századában még arról folyt a vita, hogy lehet-e



nem-zsidó keresztény? Hogy szent Pál volt az első, aki kimondta: „Tanítsatok minden nemzeteket...”

A szépirodalomban Mauriac volt lelki társa, mintegy a középkori legendák és vásári misztériumok hite és szabados-sága közt lengedezve.

Mauriac nem járt kávéházba. Ő vele a „Foyer International des Étudiants Catholiques” előadótérképén folyosóján ismerkedtem meg az előadása utáni szünetben, a kérdésekre adott válaszai előtt.

Lábujjhegyen mentem fel az előadás kezdetén a klubszerű elegáns helyiség emeletére. A csönd s egy vékony férfihang figyelmeztetett, hogy késtem. De alig vevődött észre, mert a parkettes folyosót is betöltötte a hallgatóság. Két széles szárnyú, tágra nyílt üvegajtó nyújtott bepillantást a terembe. Az emelvény felett a falon Pascal csontfehér halotti maszkja. Egy sovány kis ember adott elő, elnyúló finom arccal, érzéki ajakkal, sötétes, elegáns ruhában.

Felkérésre Mauriac önmagáról, műhelyproblémáiról, belső morális mérlegezéseiről beszélt. Valóban, nem egy francia kollégámtól hallottam, hogy Mauriacot olvasva, valósággal tisztító megrendülést érzett. Egy zárkózott életű tanár ismerősöm azonban a Mauriac-regény „romboló” erkölcsi hatását kifogásolta az ifjúság körében. Hiszen a lélek nyomorúságát és a test örvényeit akarta egyszerre érzékeltetni. Dilemmája az „isteni” megközelítéséért küzdő ember aggállyal teli élete, nem áttalva a hús és vér szédítő szakadékaig vinni az olvasót.

A vidéki környezet janzenista szelme arra tanította, hogy semmit se palástoljon, de a botránkozástól is tartóztassa magát. „A mű csak akkor fog valamit érni — írja —, ha nem változtat a valón szemérem és épületesség címén. [...] Az a bizonyos épületes irodalom meghamisítja az életet.”

Mauriacot nem tartottam valóban nagy írónak, de a problémaköre vonzott, s imponáló állásfoglalása a különböző haladó áramlatok mellett. Jólesett hallanom később, hogy a Népfront híve lett, majd a hitleri iga ellen harcoló „maquis“-t, a földalatti ellenállást támogatta. Annál is inkább, mert nála nagyobb írók, Céline, Gide és Giono a háború alatt, sajnálatosan, a fasiszta demagógia hálójába fonódtak.

Kétségkívül igaz, hogy az íróknál, művészeknél, tudósoknál elsősorban művük jön számításba. De hát mégiscsak fájdalmas volt hallani, hogy magánéletük különböző görbéi után a háború alatt elkövétek korunk legnagyobb botlását.

A katolikus egyetemi hallgatók nemzetközi klubjában Mauriac előadása

után egy héttel André Maurois-t hallottam előadni, akinek regényes életrajzai kellemes olvasmányok voltak, de semmi több. Gazdag roueni szövő-iparos családból származott. Ősei Spanyolországból idemenekült zsidók voltak. Innen a család neve is, a „mór”. Lánya már kereszténynek született, s zárkóban tanult. Ezért is kedvelték olyan francia katolikus körök, akik ugyanakkor Mauriacot „veszélyes” írónak tartották.

Maurois-nál szívesebben olvastam Duhamelt, akinek „Salavin”-je a befelé forduló, de minden vallástól mentes elmélkedő szent ember. Akire a modern élet úgy ránehezül, hogy szorongásait mindenüvé magával viszi. Annyi a kételkedés benne, hogy ilyen gondolatok gyötrik: „Vajon a boldogság elég-e ahhoz, hogy az ember valójában boldog legyen?”

Az írók, művészek párizsi kávéházai, akárcsak kicsiben Kolozsvárt, telve voltak akkor étellel, sziporkázással, serkentő, termékenyítő szellemi párbajjal, klikkek fullasztó légköre nélkül. De ugyanakkor telve voltak emlékekkel is, amelyeket illet eleve ismerni. Képekkel a századforduló idejéből, veretes nevű aláírásokkal a falon, tiszteletreméltó nyomokat őrző sarkokkal.

A húszas évek végén azonban már minden valamire való író, művész a teraszra telepedett, hátat fordítva a múltnak. S velük jöttek a külföldi sznobok is, valamint a lelkes kékarisnyák, akiket alig lehetett megkülönböztetni a szakmájukat űző éjjeli tündérektől. [...]

Ekkoriban zajlott le odahaza — Kuncz Aladár sugalmazására és Berde Mária kiállása révén — az erdélyi magyar szépprózának kezdeti egyoldalúan történelmi beállítottsága körül a vita. Én is írtam erről a *Pásztortűz*-ben 1929 novemberében *Legyen a múltból jövődől!* címmel.

Persze, volt nyakatekert frázis meg görögültz is ebben a cikkben, de annyi világosan kitűnt belőle, hogy szülőföldem múltjához, jelenéhez, jövőjéhez egyaránt ragaszkodom. Az erdélyi gondolat — írtam — „magyarságunkban termékenyebb, emberségünkben igazabb öntudatot fejez ki. Első önálló tekintetünk [...] tradíciókeresés volt irodalmunk szociális elhivatottságának tudatában. [...] Háromfajta történelmi regényt tudok ma elképzelni. Elsősorban az önmagáért jótálló művészetet, ahol a történelem csak keret az örök humánium kizengésére. Másodsorban irányt vesztett, átmeneti, zavaros korunk párhuzamkeresését.” S végül olyat, „ahol a történelem már nem vizsgálatás, hanem egyenesen kiindulópont”.

